

Ks. prof. dr hab. Andrzej Anderwald
Katedra Teologii Fundamentalnej, Dogmatycznej i Ekumenizmu
Instytut Nauk Teologicznych Uniwersytetu Opolskiego
ul. Drzymały 1a
45-342 Opole
Mail: anderw@uni.opole.pl
ORCID 0000-0001-5932-9845

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
pana mgr-lic. Macieja Witały,

pt. Początek człowieka – upadek – śmierć.

Kluczowe zagadnienia antropologii teologicznej w nowej interpretacji

(Poznań 2023, ss. 407)

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o człowieka, jego genezę i przeznaczenie ważną rolę odgrywa młoda dyscyplina teologiczna jaką jest antropologia teologiczna. W zakres tych odpowiedzi dobrze wpisuje się projekt badawczy podjęty przez pana mgr-lic. Macieja Witałę związany z kluczowymi zagadnieniami antropologii teologicznej, a dokładniej z próbą dokonania aktualnej ich teologicznej interpretacji z uwzględnieniem współczesnej wiedzy przyrodniczej o pochodzeniu człowieka. U podstaw realizacji projektu jest rzetelne zapoznanie się Doktoranta z teologiczną myślą na temat początków człowieka, grzechu pierworodnego i jego skutków. Zważywszy na złożoność i interdyscyplinarny wymiar podjętego projektu badawczego należy z uznaniem przyjąć odwagę Doktoranta podjęcia się takiego zadania, jak również podjęty trud integralnego opracowania tego niełatwego i szerokiego zagadnienia. Wprawdzie w polskiej literaturze teologicznej z zakresu dogmatyki czy teologii fundamentalnej nie brak opracowań dotyczących szczegółowych kwestii antropologicznych nt. stworzenia człowieka, grzechu pierworodnego czy odkupienia (zob. np. J. Buxakowski, *Stwórca i stworzenie* [Pelplin 1998]; M. Grabowski, *Historia upadku* [Kraków 2011]), jak również oryginalnych koncepcji samej teologii antropologicznej znanych teologów (np. H. Seweryniaka, *Antropologia i teologia fundamentalna. Studium antropologii teologiczno-fundamentalnej Wolfharta Pannenberg* [Płock 1993]; P. Kiejkowskiego, *Homo Paschalis. Paschalna antropologia teologiczna Wacława Hryniewicza w dialogu z myślą prawosławną*, [Poznań 2014]). Jednak ciągle niewiele jest opracowań, zmierzających do integralnego ujęcia centralnych kwestii antropologii teologicznej i ich wyjaśnienia z uwzględnieniem współczesnego kontekstu przyrodniczych badań nad pochodzeniem człowieka

(wyjątek stanowią pojedyncze opracowania w formie monografii i artykułów, takich teologów jak: Cz.S. Bartnik, J. Salij, K. Gózdź, J. Kijas, P. Jaskóła, J. Cuda, czy nowsze publikacje wieloautorskie, wymienione przez Doktoranta (s. 25), jak i najnowsza praca D. Wąska i W.P. Grygiela, *Teologia ewolucyjna* [Kraków 2022]). To tego typu opracowań dołącza studium pana mgr-lic. Macieja Witały zrealizowane pod kierunkiem o. prof. dra hab. Bogusława Kochaniewicza OP w Zakładzie Teologii Systematycznej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Adam Mickiewicza w Poznaniu.

1. Ocena konstrukcji i założeń pracy

Konstrukcja pracy nie budzi najmniejszych zastrzeżeń, jest wewnętrznie spójna i logiczna. Doktorant nie tylko klarownie przedstawia wybrane – kluczowe zagadnienia antropologii teologicznej, ale zarazem wskazuje na ich różnorakie powiązania, zmierzając do skonstruowania integralnej koncepcji tej dyscypliny. Trzeba widzieć tu konkretny wysiłek Doktoranta związany z potrzebą przeanalizowania trzech różnych zagadnień z uwzględnieniem ich biblijno-teologicznej struktury, jak i ich teologiczno-empirycznego profilu. Wysiłek ten zakłada odpowiednią świadomość metodologiczną właściwą dla badań interdyscyplinarnych.

Struktura pracy obejmuje trzy rozdziały. W rozdziale pierwszym zostaje podjęte zagadnienie początków ludzkości, celem ustalenia teologicznych kryteriów człowieczeństwa. Rozdział drugi prezentuje tematykę grzechu pierworodnego i jego oddziaływania na ludzkość. Rozdział trzeci przedstawia problematykę śmierci człowieka jako skutku grzechu pierworodnego. Struktura rozprawy zasługuje na pozytywną ocenę. Orientację w obszernym materiale i strukturze prowadzonych badań ułatwia czytelny podział na rozdziały i dość szczegółowy podział dalszy na paragrafy i podparagrafy. Mimo rozdrobnienia struktury poszczególnych paragrafów, jednoznaczne sformułowania ich tytułów, sprawiają, że ich tytuły nie wykraczają poza ramy treściowe wyznaczone głównymi tytułami i dają już na poziomie spisu treści dość dobry wgląd w koncepcje pracy (por. s. 5-7). Z uznaniem należy dostrzec rzetelne wprowadzenia, w formie pytań problemowych do rozdziałów (s. 31-33; 109-111; 227-229), jak również do paragrafów rozdziału (zob. np. wprowadzenia do paragrafów rodz. I: s. 34, 63-64; 83-84) oraz syntetyczne podsumowania ustaleń poszczególnych rozdziałów w formie punktów (s. 106-107; 223-226; 319-322). Zawarte we wprowadzeniach zapowiedzi podejmowanych analiz, jak i podsumowania zakończonych kroków badawczych są poprawnie skorelowane ze sobą, wskazując, że Doktorant dobrze porusza się po obszernym materiale i kontroluje swoje rozważania, czego świadectwem są nawiązywania w pracy do wcześniejszych

ustaleń (np. s. 83, 110, 117, 188), jak również stawiane pytania, zawsze powiązane z głównym celem rozprawy (np. s. 188-189, 194-195).

Tak określony korpus pracy został otoczony niezbędnymi w rozprawie naukowej elementami. Kolejno są to: poprawnie opracowany *Wstęp* (s. 13-29). Można w nim wyróżnić dwie części. Pierwsza zawiera założenia metodologiczne rozprawy. Doktorant po zaprezentowaniu racji za wyborem tematu rozprawy, dokonuje precyzyjnego (nieco rozbudowanego) określenia zadania badawczego: „Celem jest przeprowadzenie nowej, współczesnej interpretacji wybranych, najbardziej istotnych kwestii z zakresu katolickiej antropologii teologicznej i protologii, odpowiadającej na współczesne trudności powstające w konfrontacji twierdzeń teologicznych z wiedzą o świecie dostarczoną przez nauki szczegółowe i wynikającą z doświadczenia egzystencjalnego człowieka” (s. 15). Tak określony cel jest konsekwentnie realizowany i przypomniany przy podejmowaniu kolejnych zagadnień szczegółowych, co jest dobrze uzasadnione, jak już wskazano wyżej, we wprowadzeniach i zakończeniach poszczególnych rozdziałów. Poprawnie zaprezentowane zostały elementy składowe zastosowanej metody badawczej, obejmującej analizę źródeł biblijnych, świadectw Tradycji i poglądów wybranych teologów oraz syntezę, która pomocna jest w dokonywaniu porządkowania nowych interpretacji podejmowanych zagadnień antropologii teologicznej, jak również w wyprowadzaniu wniosków prowadzonych badań (s. 18). Bliżej opisana zostaje, ważna dla poprawnego odczytania przesłania tekstów biblijnych, metoda interpretacji prahistorii biblijnej (s. 20-22). W części drugiej *Wstępu* Doktorant uzasadnia oryginalność i *novum* podjętego zadania badawczego, które widzi w dokonaniu „integralnej interpretacji zagadnienia początków ludzkości w trzech problemowych aspektach: początków ludzkości, grzechu pierworodnego i śmierci jako skutku grzechu” (s. 26). Z kolei w syntetycznej prezentacji aktualnego *status quaestionis* podjętego tematu – poprawnie wymienia teologów rodzimych, jak: A. Słomkowski, T.B. Łukaszuk, Cz.S. Bartnik, Z. Kijas, J. Salij) i zagranicznych, jak: P.Th. de Chardin, E. McMullin, D. Edwards, K. Rahner, R. Schwager, G.L. Müller, którzy podejmują zagadania z zakresu antropologii teologii z uwzględnieniem ich odniesień do wiedzy przyrodniczej. Trudno w tym punkcie zgodzić z dość ogólnym stwierdzeniem Doktoranta co do niechęci ze strony teologów „do podejmowania prób nakreślenia integralnej, teologiczno-przyrodznawczej wizji początków ludzkości” (s. 23), jak również uwag wyrażonych co do rzekomej dominacji modelu NOMA w opracowaniach teologów podejmujących relację teologiczno-przyrodznawczą (s. 23). Stwierdzenie takie jest trudne do utrzymania, jeśli uwzględni się (1) dorobek środowiska krakowskiego związanego z Papieską Akademią Teologii w Krakowie, przekształconą w 2009 w Uniwersytet Papieski Jana

Pawła II. Konkretnie chodzi to o prace, takich autorów jak np. K. Kłósak, J. Życiński, T. Pabjan, W. Grygiel, czy szczególnie M. Heller, a współcześnie również szeroką działalność dydaktyczno-naukowo-wydawniczą Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, złożonego przez M. Hellera (zob. <https://ccpress.pl/nauka-i-religia> oraz <https://www.copernicuscollege.pl/wykladowcy/michal-heller>); (2) działania środowiska teologów i filozofów związanych z Wydziałem Filozofii Chrześcijańskiej ATK a obecnie UKSW (np. zob. prace z zakresu ewolucja – kreacja Kazimierza Kloskowskiego (1953-1999), Grzegorza Bugajaka (1966-2020), Jacka Tomczyka; (3) współczesną literaturę niemieckojęzyczną z zakresu teologii stworzenia z wyraźnym odniesieniem do badań nad ewolucją (np. prace katolickich teologów Urlicha Lüke, Dietera Hattrupa). Stąd pytanie o podstawy do postawienia przez Doktoranta takiej tezy (s. 23). Podobnie doprecyzowania wymaga pogląd, co do negowania w środowiskach chrześcijańskich odkryć nauk przyrodniczych w zakresie powstania świata i życia na ziemi (s. 63). „Uzasadniony” przez Autora jedynie odniesieniem do jednego tekstu popularnonaukowego (zob. p. 223).

W *Zakończeniu* (s. 323-325) Doktorant umiejętnie podsumowuje opracowane treści, ukazując rezultaty badań, będące wynikiem analiz przeprowadzonych w poszczególnych rozdziałach. Po czym raz jeszcze, w przejrzysty sposób wylicza główne osiągnięcia pracy ujawniając dar syntezy (s. 323). A zatem cel podjętego zadania badawczego został zrealizowany – prezentacji integralnego ujęcia najbardziej istotnych zagadnień antropologii teologicznej z uwzględnieniem współczesnej wiedzy przyrodniczej na temat antropogenezy. W *Zakończeniu* raz jeszcze w zwięzłej formie powraca, obok dogmatycznego, również teologicznofundamentalny aspekt rozprawy, wyrażający się w możliwości wykorzystania jej treści w ramach działalności apologetycznej, jak również zostają wskazane obszary ewentualnych dalszych badań, które mogłyby dotyczyć uwzględnienia również w kontekście podejmowanych zagadnień perspektywy ekumenicznej (s. 325).

Po *Zakończeniu* zostały, zgodnie z wymogami stawianymi tego typu pracom, zamieszczone streszczenia w języku angielskim (s. 327) i języku polskim (s. 328). Po tych elementach Autor zamieścił *Aneks* (s. 329-377), będący zbiorem wypowiedzi doktrynalnych Kościoła dotyczących problematyki początków ludzkości, grzechu pierworodnego i śmierci jako skutku grzechu. Doktorant we *Wstępie* (p. 24) stara się krótko uzasadnić pożyteczność zamieszczonego aneksu, który został sporządzony z zachowaniem rangi poszczególnych dokumentów. To jednak sam *Aneks* ma charakter niekompletny (s. 329), większość tekstów w nim zamieszczonych (również ze wskazaniem na ich miejsce w hierarchii orzeczeń teologicznych) jest zwarta w redagowanym przez I. Bokwę i regularnie uzupełnianym w

nowszych wydaniach *Breviarium fidei* (zob. wyd. III 2007), czy wydawanej przez A. Barona i H. Pietra serii *Dokumenty synodów*. Ponadto zamieszczona przez Autora w *Bibliografii* lista dokumentów Kościoła (s. 379-380) daje jasne wskazanie, gdzie zainteresowany Czytelnik, może odnaleźć odpowiednie dokumenty Kościoła w zakresie prezentowanej problematyki. Wszystko to rodzi pytanie o zasadność tworzenia takiego aneksu i dołączania do rozprawy. Dlatego warto rozważyć czy wydając pracę w formie książkowej dołączać w/w liczący 48 stron *Aneks*? Na końcu rozprawy została zamieszczona *Bibliografia* (s. 379-407), której podział jest przejrzysty, wykonanie staranne, publikacje opisane poprawnie, zgodnie z metodą przecinkowo-kropkową. Należy pochwalić Doktoranta, iż bibliografia (zob. *Opracowania*, s. 391-407) zawiera wiele aktualnych opracowań, bieżących artykułów naukowych, związanych z badaną problematyką, które nie służą jedynie sztuczemu powiększaniu bibliografii. Doktorant wielokrotnie odwołuje się do nich (i to nie tylko punktowo) w trakcie prowadzonych rozważań i przytacza w przypisach (np. p. 35, 89, 167, 168, 865, 882, 922, 940). Na tym tle korzystania z bieżących opracowań, proponuje uaktualnić dane (zob. s. 109, p. 433) na temat wiary Polaków o najnowsze wyniki badań CBOS.

Wykazane powyżej zasadnicze formalne walory rozprawy, mimo wskazanych zastrzeżeń, dają solidną podstawę **do pozytywnej oceny metodologicznych założeń rozprawy**. Sposób prowadzonych rozważań, zwłaszcza w rozdziale pierwszym, gdzie najbardziej widoczna jest perspektywa teologiczno-empiryczna, świadczy o dojrzałości metodologicznej Doktoranta.

2. Ocena merytorycznej wartości pracy

Zasadniczy trzon pracy stanowi analiza tekstów Pisma Świętego (szczególnie pierwszych rozdziałów Księgi Rodzaju), nauczania Magisterium Kościoła, odpowiednio dobranych autorów wczesnochrześcijańskich i współczesnych teologów w perspektywie postawionego problemu badawczego.

W rozdziale pierwszym *U progu hominizacji* (s. 31-107) Doktorant prezentuje kryteria teologiczne istotne dla wyznaczenia *progu hominizacji* i dane o początkach ludzkości dostarczane przez nauki przyrodnicze. Uwzględnienie w prowadzonych analizach zarówno perspektywy teologicznej i przyrodniczej jest przykładem udanego integralnego ujęcia kwestii antropogenezy. Tok prowadzonych analiz obejmuje trzy etapy. Najpierw przedstawia pochodzenie człowieka w Biblii. Doktorant wyjaśnienia znaczenia imienia *Adam*, słusznie zauważając jego znaczenie dla poprawnej interpretacji problematyki grzechu pierworodnego i

jego przekazywania (s. 37). W nawiązaniu do stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boga, wskazuje na jego istotne przymioty (relacyjność, moralność, rozumność i wolność), które stanowią o wyjątkowości człowieka. Analizy są prowadzone na podstawie tekstów biblijnych (zasadniczo Księgi Rodzaju) (s. 37-52). Zastanawia jednak konieczność wprowadzonego podziału (zob. 1.1.1 *Wyjątkowość człowieka według Księgi Rodzaju* oraz 1.1.2 ... *innych przekazów biblijnych*), skoro w punkcie 1.1.1 są również odniesienia do innych tekstów biblijnych (zob. s. 39-40, 45). Wartościowym dopełnieniem rozważań nad wyjątkowością człowieka (→ 1.1.3) są analizy tekstów pisarzy wczesnochrześcijańskich (np. Klemensa Rzymskiego, Justyna Męczennika czy Ireneusza z Lyonu). Kolejny etap rozważań dotyczy przedstawienia pochodzenia człowieka w świetle odkryć nauk empirycznych. Autor kompetentnie i syntetycznie przeprowadza analizę problemu, z odniesieniem do najnowszych odkryć (s. 79-80), jak i stosowaniem specjalistycznego słownictwa (np. s. 71. 96-97). Wydaje się, że nie bez znaczenia dla jakości prowadzonych rozważań pozostaje, wspomniana już, współpraca interdyscyplinarna Doktoranta z profesorem A. Kaszycką, paleontolożką z Instytutu Biologii i Ewolucji Człowieka UAM. Szkoda, że w prowadzonych rozważaniach nad kwestią tzw. *Mitochondrialnej Ewy* zabrakło odniesienia do myśli J. Życińskiego (np. J. Życiński, *Bóg i ewolucja. Podstawowe pytania ewolucjonizmu chrześcijańskiego*, Lubin 2022; Tenże, M. Heller, *Dylematy ewolucji*, Kraków 2016). W ostatnim paragrafie Doktorant omawia kryteria, które pozwalają mówić o przekroczeniu *progu hominizacji* – „odpowiadają radykalnemu przeskokowi jakościowemu pomiędzy człowiekowatymi należącymi do świata zwierzęcego a ludźmi” (s. 83). Zalicza do nich: relacyjność, moralność pierwszych ludzi oraz istnienie w człowieku duszy. W prowadzonych analizach Doktorant ogranicza się nie tylko do poglądów klasyków tej tematyki w osobach, takich teologów jak: K. Rahner, A. Ganoczy, P. Schoonenberg, czy S.Cz. Bartnik, ale również przytacza poglądy współczesnych teologów – G.L. Müllera, L.F. Ladaria Ferrego.

Zaprezentowane przez Doktoranta analizy wokół problematyki *progu hominizacji* i jego przekroczenia są przykładem interdyscyplinarnej kooperacji pomiędzy teologią i naukami empirycznymi, a zarazem harmonizowania teologicznej narracji o stworzeniu człowieka z wiedzą nauk empirycznych o antropogenezie.

Rozdział drugi *Upadek i jego dziedzictwo* (s. 109-226) przedstawia katolicką doktrynę o grzechu pierworodnym w kontekście współczesnych interpretacji otwartych na wiedzę przyrodniczą. Doktorant, zgodnie z głównym celem rozprawy, analizuje możliwości harmonizowania tejże doktryny ze stanem wiedzy na temat pradziejów rodzaju ludzkiego. Najpierw dokonuje przeglądu i analizy tekstów biblijnych dotyczących upadku i grzechu

pierworodnego. Wyczerpująco dokonuje na podstawie komentarzy egzegetycznych (J. Lemańskiego, S. Łacha, A. Troniny) analizy trzech biblijnych narracji o: rajskim ogrodzie (s. 112-128), motywach rozprzestrzeniania się w świecie grzechu po upadku pierwszych ludzi (s. 128-141), przyczynach powszechnej grzeszności (s. 142-146). W celu przedstawienia całościowej biblijnej interpretacji nauki o grzechu pierworodnym Doktorant słusznie poszerza swoje analizy o istotne dla badanej kwestii teksty Nowego Testamentu (s. 147-154). Następnie przechodzi do syntetycznej prezentacji najważniejszych wypowiedzi Magisterium Kościoła o grzechu pierwszych ludzi i jego następstwach, wychodząc od nauczania św. Augustyna, aż po rozważania zawarte w KKK oraz jego wersji dla młodych – *Youcat* (s. 155-175). Doktorant poprawnie uchwycił istotę dogmatycznych wypowiedzi Kościoła (s. 175). Przeprowadzone rozważania zostają dopełnione analizą, ważnych dla rozwoju doktryny o grzechu pierworodnym, poglądów autorów wczesnochrześcijańskich (np. Klemensa Rzymskiego, Melitona z Sardes, Justyna Męczennika, Ireneusza z Lyonu). Po usystematyzowaniu danych z Pisma Świętego i Tradycji Doktorant podejmuje się przedstawienia i krytycznej dyskusji z współczesnymi interpretacjami nauki o grzechu pierworodnym. Analizie poddaje kwestie rozumienia „wydarzenia” upadku człowieka oraz sposobów przekazywania grzechu pierworodnego. Analizy tych zagadnień szczegółowych są szczególnie ważne w realizacji podjętego zadania badawczego. Doktorant wykazuje się tu dużą erudycją, jasnością przekazu w wyjaśnianiu trudności interpretacyjnych w uzgadnianiu doktryny Kościoła ze stanowiskiem monogenizmu i poligenizmu biologicznego oraz właściwego rozumienia monogenizmu teologicznego (s. 208-209). Dobrze, że Doktorant zauważa również nowe wątki w badaniach nad prawdą o grzechu pierworodnym, poprzez zwrócenie uwagi na możliwe interakcje pomiędzy transmisją grzechu a społecznym czy metafizycznym wymiarem natury ludzkiej (s. 210-213). Choć te zagadnienia wymagają jeszcze dalszych badań, dobrze że zostały dostrzeżone. W prowadzonych rozważaniach nie brak również krytycznych uwag wobec podglądów prezentowanych teologów (np. zob. uwagi nt. stanowiska P. Teiharda de Chardin [s. 190-191], krytyczną debatę z podglądami R. Schwagera (s. 217-218) czy D. Edwardsa (s. 219). Podobnie jak w rozdziale pierwszym, przedstawiając poglądy współczesnych teologów na temat grzechu pierworodnego sięga również do myśli czynnych teologów – G.L. Müllera, L.F. Ladaria Ferrego oraz do rodzimych komentatorów myśli S.Cz. Bartnika czy R. Schwagera (s. 220-221). Taki sposób prowadzenia rozważań pozwala dobrze uchwycić żywotność tylko na pozór „zamkniętej” problematyki grzechu pierworodnego i zasadność jej podejmowania w kontekście współczesnych wyzwań i potrzeb dzisiejszych odbiorów doktryny chrześcijańskiej.

Rozdział trzeci *Śmierć jako skutek upadku* (s. 227-322) dotyczy problematyki śmierci człowieka jako zjawiska będącego skutkiem grzechu pierwszych ludzi. Doktorant wierny obranej strukturze badań, najpierw przeprowadza analizę biblijnych źródeł, ze szczególnym uwzględnieniem narracji Księgi Rodzaju (1-2), dążąc do określenia relacji między śmiercią człowieka a popełnionym przez pierwszych rodziców grzechem. Analiza egzegetyczna (Rdz 1-2) prowadzi go do wniosku, że człowiek jest z natury śmiertelny (s. 234). Śmiertelność człowieka nie jest jednak konsekwencją spożycia owocu z drzewa poznania dobra i zła (s. 235), jak również spożywanie owoców z „Drzewa Życia” nie jest gwarancją jego cielesnej nieśmiertelności (s. 237). Rajskie drzewo jest obrazem próby, której poddany został człowiek u początku dziejów, próby ludzkiej moralności a przede wszystkim relacji do Stwórcy (s. 238-241). Dlatego w toku dalszych analiz egzegetycznych wybranych tekstów starotestamentalnych Doktorant szuka odpowiedzi na pytanie: w jakim sensie śmierć miałaby być skutkiem negatywnego wyniku próby dotyczącej moralności człowieka? (s. 241). Ostatecznie jako rezultat analiz tekstów ST stawia tezę, „iż śmiercią w sensie właściwym jest śmierć duchowa, a nie cielesna” (s. 248). Dalsza analiza egzegetyczna dotyczy tekstów NT i prowadzi do sformułowania przez Doktoranta czterech trafnych twierdzeń (s. 257), które prowadzą do rozstrzygnięcia kwestii problemowych (s. 228) rozdziału trzeciego. Dopiero, jak słusznie konkluduje Autor rozprawy, „w świetle całościowej chrystologicznej lektury Pisma Świętego otrzymujemy pełną nadziei i radości odpowiedź na pytania związane ze śmiercią i przemijaniem” (s. 258). Następnie poddaje analizie teksty Magisterium Kościoła. W wyprowadzanych wnioskach zwraca uwagę na wyrażane w dokumentach nowe znaczenie śmierci cielesnej na skutek zbawczego dzieła Chrystusa (s. 277). Uwadze Doktoranta nie umyka obecny w dokumentach brak konsekwencji w rozróżnieniu między śmiercią duchową a cielesną (s. 276). Dalej na przykładzie analizy nauczania wybranych teologów wczesnochrześcijańskich (m.in. Hermasa, Justyna Męczennika, Teofila z Antiochii, Ireneusza z Lyonu, Grzegorza z Nyssy) udaje mu się wskazać na spójność tradycji patrystycznej w ujmowaniu śmierci jako skutku grzechu z przedstawioną wcześniej interpretacją biblijną. W ostatnim punkcie rozważań Doktorant świadomy, że biblijno-teologiczne przesłanie na temat śmierci jako konsekwencji grzechu pierwotnego jest nie do uzgodnienia z ujęciem zjawiska śmierci w perspektywie nauk empirycznych, podejmuje się ostatecznie ukazania śmierci jako skutku grzechu w świetle interpretacji teologicznej. Przystawia dwie oryginalne propozycje rozwiązania zaistniałej trudności, uzgodnienia dwóch różnych perspektyw ujmowania zjawiska śmierci, poprzez zastosowanie argumentacji mariologicznej i hagiologicznej. Pierwsza oparta jest na moralistycznej interpretacji Wniebowzięcia NMP (s. 293-302), zaś druga na

podobieństwie przeżywania przez wielu błogosławionych i świętych śmierci jako przejścia do prawdziwego życia (s. 302-303). Przedstawione propozycje są interesującą próbą teologicznej interpretacją biologicznego kresu życia, które zdają się wskazywać, jak zauważa Doktorant, iż ostatecznie „doczesność życia ziemskiego – w takiej jego formie jaką znamy przed zmartwychwstaniem – jest właściwa naturze ludzkiej od stworzenia, będąc częścią zamiaru Boga względem człowieka i jego zbawienia” (s. 301). Do podobnego wniosku zadają się prowadzić również analizy problematyki śmierci jako skutku grzechu przeprowadzone przez Doktoranta na podstawie ujęć tego zagadnienia m.in. takich teologów katolickich jak: Cz.S. Bartnik, I. Różycki, K. Rahner, G.L. Müller, J. Ratzinger. Całość zamyka syntetyczne podsumowanie, w którym Autor raz jeszcze wskazuje, że propozycja rozwiązania trudności rozumienia śmierci jako skutku grzechu pierwszych ludzi zawsze domaga się uwzględnienia prawdy o Wcieleniu i wydarzeń paschalnych jako ostatecznej odpowiedzi Boga zarówno na śmierć cielesną człowieka i jak i na zagrożenie grzechem i śmiercią duchową.

Treść rozprawy pokazuje, że Doktorant dobrze orientuje się w obszernym materiale. Przedstawiane poglądy różnych współczesnych teologów podpierane są licznymi odnośnikami ich dzieł, ale również do komentatorów ich myśli (zob. np. 218, 220). W ocenie merytorycznej wartości rozprawy należy podkreślić, iż nie tylko we wprowadzeniach, ale i treści poszczególnych rozdziałów, znajdujemy wyraźne odniesienie do integralnie ukierunkowanej antropologii teologicznej. To świadczy, że Doktorant nie traci w swych analizach pojętego celu rozprawy. Należy pochwalić zdolność Doktoranta do syntezy, która jest widoczna zarówno w syntetycznych zakończeniach paragrafów, jak i solidnie opracowanych zakończeniach rozdziałów, zbierających w punktach rezultaty przeprowadzanych analiz.

Rozprawa doktorska pana Witały stanowi wartościowy przyczynek w tworzeniu integralnych koncepcji antropologii teologicznej w perspektywie ewolucyjnej genezy Wszechświata i człowieka. Dobrze wpisuje się rozważania teologiczno-fundamentalne nad uzasadnianiem prawd wiary chrześcijańskiej w kontekście kultury zdominowanej przez myślenie naukowo-przyrodniczo. Mimo przytoczonych kwestii problematycznych (w znaczeniu dyskusyjnych), **oceniłam pozytywnie merytoryczną wartość studium pana Macieja Witały.**

Pytania do dyskusji, które rodzą się po lekturze rozprawy. (1) Jak w świetle podjętego przez Doktoranta projektu badawczego można uzasadnić aktualność i wartość badań interdyscyplinarnych w teologii?; (2) Gdzie szukać przyczyn niechęci (względnie pomijania odniesień do antropogenezy przyrodniczej) „teologów do podejmowania prób nakreślenia integralnej, teologiczno-przyrodniczej wizji początków ludzkości” (zob. *Wstęp*, s. 23)? Jak

rozmowy z przedstawicielami nauk empirycznych (np. zob. s. 3) mogą prowadzić do rewizji jednowymiarowych ujęć kwestii początku człowieka?; (3) Jak Doktorant broniłby zasadności wprowadzonego podziału (zob. 1.1.1 *Wyjątkowość człowieka według Księgi Rodzaju* oraz 1.1.2 *... innych przekazów biblijnych*)?; (4) Czy w rozdziale III nie dochodzi do utracenia perspektywy teologia – nauki empiryczne (względnie jej zminimalizowania) na rzecz perspektywy teologicznej?, Jak można by w prowadzonych rozważaniach jeszcze wyraźniej zwrócić uwagę na wymiar biologiczny śmierci?. Te pytania są inspirowane stwierdzeniem Doktoranta: „Dla człowieka ukształtowanego przez mentalność empiryczną myśl o życiu biologicznym niemającym końca wydaje się niedorzeczna” (s. 228), ale również interesującymi ogólnymi wskazaniem, wychodzącymi poza teologiczne interpretacje (s. 287-288); (5) Doktorant zwraca uwagę w *Zakończeniu* na ewentualne dalsze tematy badawcze. Czego konkretnie miałyby dotyczyć uwzględnienie perspektywy ekumenicznej w kontekście podejmowanych w rozprawie zagadnień?, W czym wyraża się potencjał apologetyczny zrealizowanego zadania badawczego?

3. Ocena poprawności języka i redakcyjnej strony pracy

Każde dzieło ludzkie poddane jest prawu niedostatków. Recenzent jako obserwator urzędowy ma obowiązek je wypatrzyć, domagać się korekty, zwłaszcza jeśli dzieło, albo jego partie miałyby ukazać się drukiem, do czego w przypadku recenzowanej rozprawy zachęcam. Należy podkreślić, iż redakcja pracy jest bardzo staranna. Recenzentowi udało się wytropić literówkę jedynie w przypisach (p. 1150, 1153). Natomiast często przecinek, jako znak interpunkcyjny umieszczany po tytule cytowanego dzieła jest zapisany w kursywie (zob. np. p. 27, 36, 44, 46, 74, 101 112, 114, 122, 165, 285, 299 itp.), bibliografii (s. 384, 388, 391-393, 398-399, 404-407), rzadziej w tekście (s. 84, 85, 151). W takich przypadkach przecinek jako znak interpunkcyjny nie powinien być zapisany kursywą. Język rozprawy jest jasny, rzeczowy, komunikatywny i precyzyjny. Doktorant poprawnie posługuje się specjalistyczną terminologią (np. „ustalenie atenatów ludzki” (s. 71), „próg hominizacji” (s. 96), „emergencja” (s. 97), „klasyfikacje taksonomiczne” (s. 208), „monogenizm biologiczny” (s. 209), których używanie sprzyja tworzeniu rzetelnej syntezy między wiedzą teologiczną a przyrodniczą, wolnej od jakiegokolwiek semantycznego pomieszania. Dla swobodnego posługiwania się przez Doktoranta specjalistyczną terminologią z zakresu paleoantropologii i paleoarcheologii nie bez znaczenia są zapewne przeprowadzone konsultacje – współpraca interdyscyplinarna z p. prof. Katarzyną Kaszycką, antropolożką z UAM. Dlatego na tle solidnej naukowej narracji rażą dwa

dostrzeżone kolokwializmy: „w niniejszym rozdziale pochylimy się” (s. 228) oraz „prowadząc badania na niwie teologicznej” (s. 288). Ujednolicenia wymaga również zapis oryginalnych pojęć zaczerpniętych z języka hebrajskiego, w większości Autor zaznacza akcenty (np. s. 45, 97, 231), ale nie czyni to zawsze (np. 42, 231).

Wydruk i obróbka techniczna tekstu są na wysokim poziomie. Bibliografia i przypisy zostały wykonane prawidłowo zgodnie z metodą przecinkowo-kropkową. Doktorant nie tworzy osobnego wykazu skrótów, ale posługuje się uznanym dla *Katechizmu Kościoła Katolickiego* skrótem – KKK. Skoro tak, to zasadnym wydaje się zastosowanie odpowiednich skrótów (zob. J. Warmiński, i. in. (oprac.), *Wykaz skrótów. Encyklopedia Katolicka*, Lublin 1993) dla przytaczanych w rozprawie dokumentów kościelnych – soborowych konstytucji *Gaudium es spes, Dei verbum* (np. p. 15, 23, 29, 36, 221, 222, 701-702, 820), dekretu *Opatam totius* (p. 18), jak również dla *Breviarium fidei* (np. p. 691-695, 1162, 1164, 1170). Warto również ujednolicić zapisy cytatów biblijnych, unikając podwójnego wskazywania na źródło cytowanego tekstu (np. s. 36, 93, 50, 51, 241-243, 250), jak również ujednolicenia miejsca zapisu sygnatur biblijnych. Zasadniczo są one zamieszczane w tekście rozprawy, jest jednak kilka odstępstw od tej reguły, dla których trudno znaleźć uzasadnienie (np. p. 850, 868, 1008, 1032-1035, 1048, 1042, 1070, 1132, 1144).

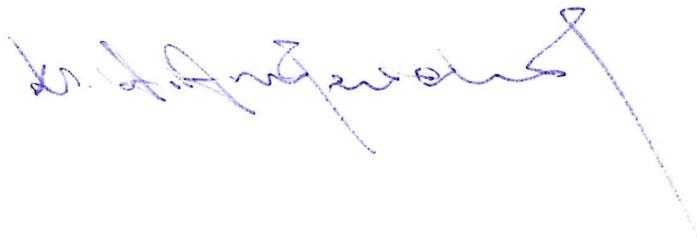
Wątpliwość budzi zamieszczanie w przypisach dodatkowych informacji, co prowadzi do ich nadmiernego rozbudowania (np. rozdz. II: p. 582, 592; szczególnie w rozdz. III: p. 960, 966, 977, 979, 1077, 1082, 1285, 1308, 1322, 1404). Wydaje się, że pominięcie zawartych w nich informacji nie tylko nie doprowadzi do merytorycznego zubożenia treści rozprawy, ale przyczyni się do jeszcze większej ich przejrzystości. Ewentualne przeredagowanie rozbudowanych przypisów wydaje się ważne, gdyby rozprawa miała ukazać się drukiem, do czego zachęcam Autora, ze względu na solidnie zrealizowane zadanie badawcze, promujące polski dorobek naukowy i oryginalną koncepcję integralnego ujęcia antropologii teologicznej. Powyższe uwagi krytyczne nie podważają **całościowej pozytywnej oceny rozprawy**, ale ufam, że mogą okazać się pożyteczne dla Autora w trakcie przygotowania rozprawy do publikacji oraz w dalszej pracy badawczej.

4. Wniosek końcowy

Badając rozprawę pod kątem metodologicznym i merytorycznym, uważam iż jest ona przykładem rzetelnie opanowanego rzemiosła wymaganego na tym etapie rozwoju naukowego. Doktorant na stosunkowo obszernym materiale potrafił dokonać analizy, a następnie syntezy,

która ukazuje jego zdolność do samodzielnych przemyśleń oraz formułowania poprawnych opinii i wniosków.

Rozprawa doktorska pana mgr-lic. Macieja Witały spełnia wszelkie warunki merytoryczne i formalne określone w *Ustawie o stopniach naukowych* z dnia 14 marca 2003. Stawiam wniosek o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'M. Witały', is written in a cursive style. The signature is positioned to the right of the main text block.

Opole, 08.08.2023